Alexandru Mareş

PROBLEMA PATERNITĂŢII *ÎNVĂŢĂTURILOR LUI NEAGOE BASARAB CĂTRE FIUL SĂU TEODOSIE*

CONSIDERAŢII FILOLOGICE

1. DESPRE CULTURA TEOLOGICĂ A DOMNULUI ROMÂN

Identificarea surselor puse la contribuţie la alcătuirea *Învăţăturilor lui Neagoe Barasab către fiul său Teodosie* a evidenţiat bogatele cunoştinţe de literatură religioasă ale autorului acestei scrieri. Pe lângă *Vechiul* şi *Noul Testament*, la realizarea *Învăţăturilor* s-a apelat la scrierile unor părinţi şi scriitori ai bisericii (Ioan Climax, Ioan Hrisostom, Efrem Sirul, Evtimie de Târnovo, Filip Solitarul, Simeon Monahul etc.), la unele apocrife religioase (*Apocalipsul Maicii Domnului, Lemnul crucii, Povestea împăratului Asa*), ca şi la câteva scrieri incluse de regulă în rândul cărţilor populare (*Alexandria, Fiziologul, Floarea darurilor, Varlaam şi Ioasaf*).

Multitudinea şi varietatea surselor utilizate au constituit principalul argument care i-a determinat pe unii cercetători să respingă posibilitatea elaborării *Învăţăturilor* de către Neagoe Basarab, scrierea respectivă fiind socotită un pseudoepigraf, adică o lucrare pe care adevăratul autor o atribuie unei persoane de obicei ilustre. Cei care au negat paternitatea voievodului român au atribuit scrierea unui cărturar aparţinând mediului monahal[1]. Pe de altă parte, lipsa unor dovezi în favoarea preocupărilor cărturăreşti pe care le-ar fi avut Neagoe Basarab i-au

[1] Th. Codrescu, *Uricariul, XXIV,* 1895, p. 213; D. Russo, *Învăţăturile lui Pseudo-Neagoe Basarab*, în volumul autorului *Studii bizantino-române*, Bucureşti, 1907, p. 30–51 (se va cita în continuare Russo, *Învăţăturile*); idem, *O carte asupra Învăţăturilor lui Pseudo-Neagoe*, în volumul autorului *Studii critice*, Bucureşti, 1910, p. 1–16 (se va cita în continuare Russo, *Pseudo-Neagoe*); P. P. Panaitescu, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticităţii*, în *Balcania*, V_1, Bucureşti, MCMXLII, p. 137–205 (se va cita în continuare Panaitescu. *Învăţăturile*); idem, *Autenticitatea Învăţăturilor lui Neagoe Basarab*, în *Convorbiri literare*, anul 77, 1944, p. 733–739; idem, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab. O reconsiderare*, în *Romanoslavica*, VIII, 1963, p. 403–424; idem, *Învăţăturile atribuite lui Neagoe Basarab*, în volumul autorului *Contribuţii la istoria culturii româneşti.* Ediţie îngrijită de Silvia Panaitescu. Prefaţă, note şi bibliografie de Dan Zamfirescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1971, p. 232–241; N. A. Ursu, *Quand et qui a pu prendre l'initiative d'élaborer les „Enseignements de Neagoe Basarab à son fils Théodose"?*, în *Revue des Études Roumaines*, XIX–XX, 1995–1996, p. 227 (republicat în versiune românească în volumul autorului *Contribuţii la istoria literaturii române. Studii şi note filologice*, Iaşi, 1997, p. 7–21).

LR, LXVIII, nr. 3, p. 405–420, Bucureşti, 2019

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

determinat pe cei care admiteau paternitatea sa asupra scrierii să caute argumentele necesare susţinerii ipotezei lor.

S-a adus, astfel, în discuţie funcţia de mare postelnic pe care tânărul Neagoe ar fi deţinut-o în timpul domniilor lui Radul cel Mare şi Mihnea-Vodă[2], dregătorie care presupunea, printre altele, primirea solilor şi traducerea mesajelor acestora, cu alte cuvinte cunoaşterea limbilor străine. Referindu-se la informaţia furnizată de *Viaţa Sfântului Nifon* – sfântul a fost părintele spiritual al lui Neagoe –, Dan Zamfirescu se întreba în ce limbă va fi conversat „clericul dalmatin ştiutor de greacă şi latină" cu ucenicul său[3]. Probabil, răspundem noi, în aceeaşi limbă slavonă, cu care Neagoe se va fi înţeles cu soţia sa, doamna Despina, fiica despotului sârb Iovan Brankovici. Stăruie totuşi întrebarea dacă acel Neagoe înregistrat la începutul secolului al XVI-lea în calitatea de postelnic (15 decembrie 1501 – 19 iunie 1509) este aceeaşi persoană cu Neagoe devenit în 1512 domnul Ţării Româneşti. Principala obiecţie în calea identificării o reprezintă funcţia de vătaf de vânători atribuită lui Neagoe Basarab în *Viaţa Sfântului Nifon*. N. Iorga, partizan al paternităţii voievodului asupra *Învăţăturilor*, a căutat să îndepărteze obiecţia respectivă. El a susţinut că în pasajul invocat sintagma *vătaf de vânători* se referă la faptul că Neagoe ar fi fost şeful urmăritorilor (cf. gr. *διοκουντων*)[4], adică al celor care îl persecutau pe fiul lui Mihnea-Vodă. Explicaţia sa a fost preluată de N. Stoicescu, care a ţinut să precizeze că „dans des documents des XVIe – XVIIe siècles, *les chausseurs ne sont jamais mentionnés parmi les autres catégories de militaires ou officiers du prince*, leur premièr mention documentaire ne datant que de 1739"[5]. Dan Zamfirescu, cel mai avizat susţinător al tezei „Neagoe Basarab autorul *Învăţăturilor*", a respins atât explicaţia lui N. Iorga, cât şi observaţia lui N. Stoicescu. În *Viaţa Sfântului Nifon*, a precizat istoricul literar, mai există un pasaj în care Neagoe Basarab apare menţionat că „era mai mare peste vânători". În ce priveşte sintagma *vătaf de vânători*, aceasta apare în cea mai veche copie românească a scrierii respective datând din 1682, deci din secolul al XVII-lea[6]. Precizările lui Dan Zamfirescu sunt exacte, dar, totodată, dăunătoare propriei

[2] Aurel Sacerdoţean, *Contribuţii la studiul diplomaticii slavo-române. Sfatul domnesc şi sigiliile din timpul lui Neagoe Basarab (1512–1521)*, în *Romanoslavica*, X, 1966, p. 411; G. Mihăilă, *Originalul slavon al „Învăţăturilor" şi formaţia culturală a lui Neagoe Basarab* (se va cita în continuare Mihăilă, *Originalul*), în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Text ales şi stabilit de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu. Cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă. Studiu introductiv şi note de Dan Zamfirescu şi G. Mihăilă, Editura Minerva 1970 (se va cita în continuare *Învăţăturile*, *ed. 1970*); Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab şi Învăţăturile către fiul său Theodosie. Problemele controversate*, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 63, 91 (se va cita în continuare Zamfirescu, *Neagoe Basarab*).

[3] Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 63.

[4] N. Iorga, *Histoires des roumains et de la romanité orientale*, Vol. IV *Les chevaliers*, Bucarest, 1937, p. 318.

[5] N. Stoicescu, *La politique de Neagoe Basarab et ses Préceptes pour son fils Theodosie*, în *Revue roumaine d'histoire*, tom. IX, 1970, nr. 1, p. 21.

[6] Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 179, nota 33.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

ipoteze, motiv ce l-a determinat să afirme în continuare despre sintagma precitată: „este foarte probabil să avem de-a face cu un adaos al traducătorului”[7] român. Mai mult sau mai puţin tacit ni se sugerează că dregătoria *vătaf de vânători* ar fi putut să nu existe în Ţara Românească la începutul secolului al XVI-lea, existenţa sau inexistenţa ei în vremea lui Neagoe Basarab urmând să fie verificată prin consultarea versiunii greceşti a *Vieţii Sfântului Nifon*, alcătuită în 1518 de Justin Dekadyos (actualul ms. nr. 38 de la Mănăstirea Varlaam de la Meteora, al cărui text nu a fost publicat[8]). Numai că această versiune[9] aparţine unui autor care, spre deosebire de Gavril Protul, se pare că nu vizitase Ţara Românească şi nici nu-l cunoscuse personal pe Neagoe Basarab. Nu ştim, prin urmare, cât de bine informat a fost Justin Dekadyos în privinţa evenimentelor la care Nifon a participat pe tărâm românesc.

Cu prilejul luptei dintre Craioveşti şi Mihnea-Vodă, aceeaşi scriere ne informează că unul dintre cele trei pâlcuri ale oştirii potrivnice domnitorului era comandat de Neagoe[10]. Or, în privinţa lui Neagoe Basarab, Gavril Protul era bine informat, el venind în Ţara Românească invitat de acest domn, din ale cărui spuse, se pare, a relatat evenimentele locale la care nu fusese martor[11]. Aşadar, în anii anteriori preluării domniei, conducătorul comunităţii călugăreşti de la Muntele Athos îl înfăţişează pe Neagoe cu calităţi de vânător şi om de arme, numindu-l într-un rând chiar *puiul leului*[12], şi nicidecum ca pe o persoană dedicată studierii cărţilor bisericeşti. Să mai reţinem faptul că un alt călugăr athonit, învăţatul Maximos Trivolis, îl numea pe Neagoe Basarab „marele conducător al războinicilor Misiei”[13].

În sfârşit, N. Iorga şi după el şi alţi cercetători au văzut în acel Neagoe devenit comis (24 aprilie 1510 – 28 noiembrie 1511, în timpul domniei lui Vlad-Vodă) pe viitorul domn Neagoe Basarab[14]. Constatăm, astfel, că înainte de a se urca pe scaunul Ţării Româneşti, la care potrivit însemnelor heraldice de pe sigiliul

[7] Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 180, nota 33.

[8] Despre care, vezi Leandros Vranoussis, *Texte şi documente româneşti inedite din Grecia. Gândul şi fapta marelui domn al Ţării Româneşti*, în *Magazin istoric*, VI, 1972, nr. 2, p. 10.

[9] În privinţa căreia nu ştim decât că ar fi fost integrată într-o *Slujbă a Sfântului Nifon* alcătuită de acelaşi autor. Leandros Vranoussis, cel care a atras atenţia asupra ei, ne mai spune că ultimele paragrafe ale scrierii se referă la relaţiile lui Nifon cu Radu cel Mare şi la părăsirea Ţării Româneşti de către fostul patriarh, „încărcat de daruri şi bani”, şi nu izgonit de domnitorul precitat, cum aflăm din relatarea lui Gavril Protul.

[10] *Literatura română veche (1402–1647)*. Introducere, ediţie îngrijită şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, [Bucureşti], Editura Tineretului, 1962, p. 82 (se va cita în continuare *Literatura*).

[11] Russo, *Învăţăturile*, p. 28; Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 62.

[12] *Literatura*, p. 83.

[13] N. Popescu, *Nifon al II-lea patriarhul Constantinopolului*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secţ. ist., seria II, t. XXXVI, 1914, p. 791.

[14] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, 1905, p. 592; Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 144; A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 411; Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 91; Manole Neagoe, *Neagoe Basarab*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1971, p. 42.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

său (corb încadrat de stea şi semilună) se vede că aspira deja în august 1511[15], Neagoe se îngrijea de grajdurile domneşti, îndeplinind o funcţie în care nu vedem cum l-am putea descoperi pe autorul *Învăţăturilor*, cunoscătorul temeinic al scrierilor religioase ascete.

Dan Zamfirescu a încercat să salveze imaginea de cărturar a lui Neagoe Basarab, susţinând că Gavril Protul îl prezintă pe viitorul domn al Ţării Româneşti ca pe „ucenicul lui Nifon într-ale cărţii”[16], ceea ce nu corespunde însă realităţii. Din *Viaţa Sfântului Nifon* aflăm că fostul patriarh îl întărea pe Neagoe „cu învăţăturile sale, ca să fie plăcut înaintea lui Dumnezeu şi a oamenilor”[17]. Nu întâlnim, în schimb, în această scriere vreun amănunt care să pună în lumină formaţia culturală a lui Neagoe. Preluând domnia – relatează Gavril Protul –, el „îndată făcu judecată şi direptate între oameni”[18]. În rest, meritele lui Neagoe Basarab constau în aducerea moaştelor Sfântului Nifon în ţară şi apoi în trimiterea lor la Athos într-un sicriu de argint, în numeroasele danii acordate mănăstirilor athonite, bisericilor din Orient şi mănăstirilor din ţară, în zidirea mitropoliei din Târgovişte şi în zidirea şi târnosirea bisericii de la Curtea de Argeş în 1517[19]. Aceste binefaceri scot în evidenţă un domnitor evlavios şi magnificient, nu însă şi un împătimit „într-ale cărţii”, cum pretindea istoricul literar.

Un nou argument în chestiunea de faţă, care pentru susţinătorii paternităţii lui Neagoe pare a fi irefutabil, poate fi dedus dintr-o însemnare de pe un *Prologar* slavon, din care rezultă că voievodul român împrumutase cartea respectivă de la Mănăstirea Bistriţa. Este vorba de ms. sl. 287 (BAR), cuprinzând *Vieţile sfinţilor* pe lunile septembrie–februarie şi având pe fila 119[r] o însemnare slavonă care consemnează prezenţa manuscrisului odinioară (**некогда**) în Mănăstirea Bistriţa, iar pe fila 203[r], o altă însemnare slavonă cu următorul conţinut: **Бы(с) при цр҃и Нагои, година єдино лѣто, а не зїима бе(ш)**. Adnotarea din urmă a fost publicată prima dată de A. I. Iaţimirski, fără a fi însoţită de traducere sau de vreun comentariu[20]. În schimb, P. P. Panaitescu în descrierea făcută acestui manuscris nu a reprodus-o[21]. Atrăgând atenţia că ms. sl. 287 datează „din vremea lui Neagoe Basarab”, fiind datat greşit de A. I. Iaţimirski „prin începutul sec. XV”[22], Damian Bogdan dovedea indirect că s-a raportat la această însemnare. Singurul care s-a străduit să ne comunice conţinutul însemnării a fost G. Mihăilă, a cărui transpunere este

[15] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 412.
[16] Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 91.
[17] *Literatura*, p. 76 – 77.
[18] *Ibidem*, p. 85.
[19] *Ibidem*, p. 85–97.
[20] *Славянскія и русскія рукописи румынскыхъ Библіотек*, Санкт Петербург, 1905, p. 438, nr. 131.
[21] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1959, p. 385 (se va cita în continuare, Panaitescu, *Catalogul I*).
[22] Damian P. Bogdan, *Paleografia română-slavă. Tratat şi album*, Bucureşti, 1978, p. 100.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

următoarea: „«A fost la ţarul (domnul) Neagoe un an, şi n-a luat-o» (adică a înapoiat-o mănăstirii, fără a o reţine)”[23]. Însemnarea ar fi „de o valoare deosebită pentru noi, căci dovedeşte, fără putinţă de tăgadă, că Neagoe Basarab a citit acest manuscris, împrumutându-l de la mănăstire”[24]. Traducerea lui G. Mihăilă a fost acceptată şi de alţi cercetători[25], care s-au grăbit să susţină că voievodul citise manuscrisul amintit, având, de altfel, obiceiul de a „împrumuta cărţi din Biblioteca Mănăstirii Bistriţa”[26]. Trebuie însă să remarcăm că transpunerea dată acestei adnotări este în întregime greşită[27]; o reproducere fidelă a însemnării de pe fila 203^{r} sună astfel: „A fost <în vremea> ţarului Nagoi anul numai vară, iar iarnă n-a fost”. Prin urmare, departe de a înregistra împrumutarea manuscrisului bistriţean de către Neagoe Basarab, adnotarea respectivă surprinde un fenomen meteorologic, persistenţa timpului călduros vreme de un an în timpul domniei „ţarului Nagoi”. Cine a fost acest ţar e greu de precizat; deşi, formal, Nagoi se apropie de Neagoe, titulatura de ţar care i se atribuie nu sprijină această identificare. Fie că se referă sau nu la un an din domnia lui Neagoe Basarab, însemnarea nu are nimic de-a face cu dorinţa de instruire atribuită acestui domnitor.

Nu vom încheia scurtele noastre consideraţii fără a aduce în discuţie o informaţie pe care ne-am fi aşteptat ca adepţii tezei „Neagoe Basarab autor al *Învăţăturilor*” să o fructifice în avantajul lor. Ne referim la consultaţia cerută de Neagoe Basarab lui Manuil din Corint, marele retor al Patriarhiei din Constantinopol, în legătură cu deosebirile dintre catolici şi ortodocşi. Nu s-a păstrat decât răspunsul dat de Manuil din Corint, probabil în intervalul 1517–1519, suficient totuşi pentru a putea fi interpretat ca o dovadă în favoarea preocupărilor teologice ale domnului român[28]. Solicitarea lui Neagoe Basarab a fost dictată, foarte probabil, de raţiuni politice, mai exact spus de încercarea sa de a introduce Ţara Românească în alianţa antiotomană, pentru realizarea căreia purta discuţii la Roma în 1519 cu papa Leon al X-lea grecul Anton Policalas, ambasadorul său şi al

[23] Mihăilă, *Originalul*, p. 71.

[24] *Ibidem*.

[25] Cătălina Velculescu, *Cărţi populare şi cultură românească*, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, p. 76; Radu-Ştefan Ciobanu, *Neagoe Basarab (1512–1521)*, Bucureşti, Editura Militară, 1986, p. 45–46; Nestor Vornicescu, *Primele scrieri patristice în literatura noastră. Sec. XIV–XVI*, Craiova, Editura Mitropoliei Olteniei, 1984, p. 223, nota 235.

[26] Dan Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 63.

[27] G. Mihăilă a confundat substantivul **зїима** „iarnă” scris cu **їи** în loc de **и**, greşeală uzuală de copist (vezi A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*. Tome I *Grammaire*, Paris 1964, p. 65), cu participiul prezent pasiv de la vb. **зѧти** „a lua”. Numai că acest participiu pasiv impunea prezenţa formei **зѧкма** „cea luată”. În plus transpunerea sa este dezminţită şi de existenţa formei de imperfect, 3 sg. **бѣ(ш)** „era”, lăsată netradusă.

[28] Petre Ş. Năsturel, *Manuil din Corint către Neagoe Basarab*, în *România literară*, II, nr. 51 (63), 18 decembrie 1969, p. 13. Pentru examinarea conţinutului scrisorii respective, vezi Nicolae-Şerban Tanaşoca, *Deux opuscules de Manuel de Corinthe sur les divergences entre l' Église orthodoxe de l'Orient et l'Église catholique romaine*, în volumul autorului *Études byzantines et balkaniques.* Édition par Oana Iacubovschi et Andrei Timotin, Brăilă, 2018, p. 186–192.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

lui Ştefăniţă-Vodă, domnul Moldovei[29]. Probabil că înainte de a perfecta această alianţă, Neagoe a vrut să cunoască deosebirile dintre cele două biserici creştine, pentru a se asigura că viitoarele acţiuni comune în plan militar ale catolicilor şi ortodocşilor vor fi compatibile cât de cât şi în plan religios. E însă la fel de adevărat că autorul *Învăţăturilor*, un foarte bun cunoscător al textelor religioase, ar fi trebuit să ştie care sunt diferenţele dogmatice şi de ritual ce îi separă pe ortodocşi de catolici[30]. Se pare că de acest adevăr au fost conştienţi şi partizanii paternităţii lui Neagoe Basarab, ceea ce ar putea explica tăcerea lor cu privire la consultarea teologică acordată de Manuil din Corint[31].

În concluzie, până în prezent nu s-a putut stabili pe baza unor probe concludente nivelul intelectual al lui Neagoe Basarab şi cunoştinţele sale în domeniul religios[32]. Funcţiile deţinute înainte de preluarea domniei (vătaf de vânători, comis) şi capacitatea sa de a conduce acţiuni militare evidenţiază un om de acţiune, dedat activităţilor în aer liber, în dezacord vădit cu gânditorul religios de factură isihastă, consacrat citirii textelor bisericeşti, care a fost autorul *Învăţăturilor*[33]. Dacă adăugăm şi aplecarea adevăratului Neagoe Basarab pentru lux şi ceremonii fastuoase[34], ne îndepărtăm şi mai mult de concepţia de ascetism şi umilinţă împărtăşită de personajul literar interpretat de voievodul român.

2. PATERNITATEA *ÎNVĂŢĂTURILOR* ÎN LUMINA PROVENIENŢEI SURSELOR TEXTOLOGICE

Operă parenetică şi de iniţiere în arta guvernării, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* fructifică, cum am amintit, numeroase şi diverse surse textologice. Pentru susţinătorii paternităţii domnului român asupra *Învăţăturilor*, scrierile respective s-ar fi găsit la începutul secolului al XVI-lea la Mănăstirea Bistriţa. Prin strânsele legături întreţinute cu familiile despoţilor sârbi, boierii Craioveşti, ctitorii Mănăstirii Bistriţa, au contribuit la înzestrarea cu manuscrise a acestui locaş monahal. Numărul acestor manuscrise, afirmă E. Turdeanu, ar fi sporit „printr-o nouă creaţie slavă ce s-a desfăşurat chiar la Bistriţa şi, în cele din urmă, prin întinderea protecţiei române asupra bisericii

[29] *Documente Hurmuzaki*, II, 1895, p. 307–309.

[30] Vezi, în privinţa acestei literaturi, Ioan Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche*. Texte slave cu studiu, traduceri şi note..., Bucureşti, 1891, p. 9–10, 16.

[31] Petre Ş. Năsturel a recunoscut singur acest adevăr, vezi *Remarques sur les versions greque, slave et roumaine des „Enseignements du prince de Valachie Neagoe Basarab à son fils Theodose”*, în *Revue des Études Roumaines*, XIX–XX, 1995–1996, p. 203.

[32] E posibil ca Neagoe Basarab, care călătorise la Constantinopol şi, după cum singur declară, şi prin Ungaria, să fi ştiut limba greacă (Panaitescu, p. 143), deşi cunoaşterea acestei limbi a putut fi doar prezumată, nu şi demonstrată.

[33] Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 144.

[34] *Ibidem*, p. 150–151.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

româneşti din Srem şi de la Athos”[35]. În ambianţa cultural-religioasă a ctitoriei Craioveştilor, Neagoe Basarab ar fi deprins limba slavonă şi bogatele cunoştinţe de literatură religioasă oglindite de textul *Învăţăturilor*. Înainte de a deveni ucenicul lui Nifon, Neagoe – ne asigură Dan Zamfirescu – „a fost, desigur, ucenicul cărturarilor bistriţeni”[36]. „El va fi stat între călugării cărturari de la Bistriţa” este şi opinia lui N. Iorga[37], care nu excludea posibilitatea ca rudele lui Neagoe să fi urmărit să-l facă călugăr.

Pentru a înlesni o privire generală asupra manuscriselor slavone bistriţene, G. Mihăilă a întreprins o scurtă trecere în revistă a acestora, întemeindu-se, în general, pe consemnarea celor existente în fondurile Bibliotecii Academiei Române. Din cele aproximativ 80 de manuscrise slavone pe care în deceniul şapte al secolului al XIX-lea Al. Odobescu le-a găsit la Bistriţa, slavistul menţionează 27, unele executate în mănăstire şi altele, provenind din Serbia sau reprezentând donaţii[38]. Toate aceste manuscrise ne-ar oferi „o imagine destul de clară despre literatura ce a putut fi accesibilă lui Neagoe Basarab... şi cărturarilor din cercul său”[39].

Din cele menţionate se conturează două teme ce merită să fie examinate: una a cărturarilor bistriţeni, capabili să sprijine dezvoltarea spirituală şi culturală a viitorului voievod, şi alta a conţinutului acestor manuscrise prin raportare la sursele textologice asimilate în *Învăţături*.

Prima temă este dificil de abordat, întrucât se întemeiază pe un enunţ nedemonstrat. Prezenţa în această mănăstire, în jurul anului 1500, a unor călugări învăţaţi, apţi să-l introducă pe tânărul Neagoe în studiul scrierilor religioase, nu poate fi probată în stadiul actual al cunoştinţelor noastre. Din 1494, cea mai veche atestare a mănăstirii vâlcene, şi până în 1509, când a fost dărâmată cu tunurile de către Mihnea-Vodă, precum şi din octombrie 1519, când a fost refăcută de boierii Craioveşti, şi până la moartea lui Neagoe Basarab, survenită la 15 septembrie 1521, deci pentru aceste două etape distincte din istoria acestui locaş monahal, deţinem extrem de puţine ştiri despre călugării bistriţeni. Ştim, astfel, că în 1494 egumen al mănăstirii era Macarie, în persoana căruia unii l-au văzut pe mitropolitul Macarie instalat de Neagoe, după ce a preluat domnia[40]. Dan Zamfirescu susţine că acest egumen, care ar fi devenit ulterior mitropolitul Ţării Româneşti, ar fi putut fi „unul din cei ce l-au învăţat carte” pe Neagoe Basarab[41]. În *Învăţături*, după cum se ştie,

[35] E. Turdeanu, *Legăturile româneşti cu mănăstirile Hilandar şi Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, în *Cercetări literare*, IV, 1940, p. 69.

[36] Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 90.

[37] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*. Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, vol. I, Bucureşti, 1928, p. 138 (se va cita în continuare Iorga, *Istoria bisericii*).

[38] Mihăilă, *Originalul*, p. 70–73.

[39] *Ibidem*, p. 73.

[40] Petre Ş. Năsturel, *Recherches sur les rédactions gréco-roumaines de la Vie de Saint Niphone II, patriarche de Constantinople*, în *Revue des études sud-est européennes*, tome V, 1967, nr. 1–2, p. 56–58 (se va cita în continuare Năsturel, *Recherches*).

[41] Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 76, nota 102.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

Neagoe îl aminteşte pe mitropolitul Macarie drept „învăţătoriul şi îndreptătoriul mieu”[42]. După N. Iorga, domnul nu l-ar fi instalat mitropolit pe egumenul bistriţean, ci pe Macarie, tipograful muntenegrean[43], opinie reluată şi consolidată ulterior de Damaschin Mioc[44]. Bunele cunoştinţe geografice despre ţările române ale acestui personaj, daniile primite în 1525 din partea lui Radu de la Afumaţi pentru Mănăstirea Hilandar al cărei egumen devenise între timp şi, nu în ultimul rând, introducerea Podunaviei în intitulaţia domnilor români, vizibilă în tipăriturile din anii 1508–1512 şi, respectiv, în actele de danii amintite pentru mănăstirea athonită, fac verosimilă această identificare[45]. Ipoteza lui Damaschin Mioc nu a fost împărtăşită de Petre Ş. Năsturel: dacă tipograful Macarie ar fi deţinut cândva calitatea de mitropolit al Ţării Româneşti, el ar fi trebuit să fie menţionat în actele de danie din 1525 ca „fost mitropolit”. Prin urmare, mitropolitul instalat de Neagoe Basarab a fost egumenul bistriţean Macarie, care ar fi fost hirotonit episcop de Râmnic de către fostul patriarh Nifon[46]. Punctul slab al acestei ipoteze îl constituie lipsa oricărei informaţii asupra perioadei de început a episcopiei Râmnicului. E suficient ca în viitor, în fruntea episcopiei să se găsească o altă persoană decât Macarie de la Bistriţa pentru ca întregul eşafodaj al ipotezei eruditului bizantinist să se prăbuşească. Într-o asemenea situaţie, Macarie, care dispare de la conducerea Mănăstirii Bistriţa cel mai târziu în 1506 (prin moarte sau înlăturare din funcţie), nu va mai putea fi invocat pentru ocuparea scaunului de mitropolit în 1512.

În 1506, la conducerea aceleiaşi mănăstiri vâlcene se afla un oarecare Moise[47], iar trei ani mai târziu îndeplinea aici funcţia de egumen Marcu, considerat de N. Iorga, după nume, un străin[48]. Tot aici îl întâlnim între 1531 şi 1537, în calitate de egumen, pe Misail (BAR, ms. sl. 221[49] şi ms. sl. 744[50]), despre care nu ştim însă dacă a căpătat această funcţie în vremea domniei lui Neagoe Basarab.

Informaţii puţine deţinem şi despre copiştii mănăstirii, pentru perioadele amintite (1494–1509 şi 1519–1521), nefiindu-ne cunoscute decât două nume: al călugărului Dieniş şi al diacului Dragomir, care în 1521 au copiat împreună un *Minei* pe luna ianuarie (BAR, ms. sl. 262)[51]. S-ar mai putea reţine numele unui

[42] *Învăţăturile, ed. 1970*, p. 241.

[43] Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 132.

[44] Damaschin Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în *Studii. Revistă de istorie*, XVI, 1963, nr. 2, p. 429–440.

[45] *Ibidem*, p. 433–438.

[46] Năsturel, *Recherches*, p. 57.

[47] *Ibidem*, p. 57–58.

[48] Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 125.

[49] Panaitescu, *Catalogul I*, p. 321.

[50] P. P. Panaitescu, Zamfira Mihail, *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. III/partea I-a, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2018, p. 225–227.

[51] Panaitescu, *Catalogul I*, p. 357–358. Dragomir transcrie în 1518, într-o localitate necunoscută, o *Albină*, manuscris între timp dispărut (vezi A. Odobescu, *Despre unele manuscripte şi cărţi tipărite, aflate în monastirea Bistriţa*, în *Revista Română*, I, 1861,p. 728–731).

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

copist care scrie la Mănăstirea Bistriţa după moartea lui Neagoe Basarab, dar a cărui activitate ar fi putut să înceapă înaintea producerii acestui eveniment, cel al ierodiaconului Teofil, care transcrie în 1531 o *Psaltire* şi un *Tipic* (BAR, ms. sl. 221)[52]. Pentru niciunul dintre egumenii şi copiştii menţionaţi nu posedăm informaţii că s-ar fi remarcat sau ar fi fost apreciaţi sub aspectul învăţăturii.

Examinarea celei de a doua teme, privind conţinutul acestor manuscrise, nu ne furnizează date care să sprijine în vreun fel paternitatea lui Neagoe Basarab asupra *Învăţăturilor*. Din etapa de început a mănăstirii nu s-au păstrat manuscrise[53], constatare care poate fi pusă pe seama distrugerii acesteia survenite în 1509. Ne putem totuşi întreba dacă, într-o perioadă aşa de scurtă, de circa 15 ani, mănăstirea ajunsese să deţină toate scrierile necesare elaborării *Învăţăturilor?* Refacerea Mănăstirii Bistriţa în 1519 este confirmată de cele două donaţii de manuscrise făcute în acelaşi an de postelnicul Marcea şi soţia sa Marga (*Tetraevanghel,* Muzeul de Artă din Bucureşti, ms. nr. 7)[54] şi, respectiv, de Preda Craiovescu, vărul lui Neagoe Basarab (*Apostol*, copiat de Dragomir; BAR, ms. sl. 202)[55]. Abia din ultimul an de viaţă al lui Neagoe datează primul manuscris despre care avem cunoştinţă că a fost copiat în această mănăstire (*Mineiul* pe luna ianuarie, transcris de Dieniş şi Dragomir, pe care l-am amintit mai sus)[56]. Merită să reţinem şi faptul că, exceptând *Tetraevanghelul* şi *Apostolul*, niciuna dintre celelalte scrieri necesare elaborării *Învăţăturilor* nu figurează în cele trei manuscrise existente în acest lăcaş monahal în anii 1519–1521. Referitor la sursele teologice ale acestei opere parenetice, G. Mihăilă susţinea că „toate acestea se găseau la Bistriţa şi, desigur, la Târgovişte, apoi la Curtea de Argeş”[57]. Afirmaţie surprinzătoare şi în dezacord cu situaţia reală pe care o reflectă producţia manuscrisă executată în Ţara Românească

[52] Panaitescu, *Catalogul I*, p. 320–321.

[53] Cf. Radu Constantinescu, care pretinde că un manuscris cuprinzând *Sintagma* lui Matei Vlastaris, *Pravila Sfântului Ioan Pustnicul, Legea împăratului Iustinian* şi *Zaconicul* lui Ştefan Duşan (Muzeul Istoric de Stat din Moscova, fond 450 Barsov, ms. 151) ar fi fost copiat la Mănăstirea Bistriţa în vremea lui Radu cel Frumos (1462–1475); vezi Radu Constantinescu, *Vechiul drept românesc. Repertoriul izvoarelor 1340–1640*, Bucureşti, 1984, p. 249; idem, *Manuscrise de origine românească din colecţii străine*, Bucureşti, 1986, p. 122. La data la care se presupune că a fost copiat manuscrisul, Mănăstirea Bistriţa nu fusese încă ridicată. Manuscrisul respectiv a fost copiat în Serbia sau în Ţara Românească (vezi G. Mihăilă, *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris şi începuturile lexicografiei slavo-române (secolele al XV-lea – al XVII-lea*), în volumul autorului *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 271), ajungând la Mănăstirea Bistriţa la o dată neprecizată (cf. însemnarea de pe f. 210^{v}: „Astă carte este a Mănăstirii Bistriţa”).

[54] V. Brătulescu, *Miniaturi şi manuscrise din Muzeul de artă religioasă*, Bucureşti, 1939, p. 79–85, pl. XXXV–XLIV.

[55] Panaitescu, *Catalogul I*, p. 295–298.

[56] Această acţiune a fost continuată la Bistriţa cu copierea *Mineielor* pe lunile februarie şi martie (BAR, ms. sl. 263 şi 265; vezi Panaitescu, *Catalogul, I*, p. 358–359 şi 360). Se poate presupune că transcrierea la Mănăstirea Bistriţa a *Mineiului* pe ianuarie a fost precedată de copierea materiei din aceeaşi scriere pentru lunile septembrie – decembrie.

[57] Mihăilă, *Originalul*, p. 74.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

în secolele al XV-lea şi al XVI-lea. În perioada indicată nu înregistrăm decât câteva dintre scrierile religioase folosite la realizarea *Învăţăturilor: Scara* lu Ioan Climax (BAR, ms. sl. 68 sec. XV[58]; ms. sl. 410, sec. XV[59]), *Panegiricul împăraţilor Constantin şi Elena* al lui Eftimie de Târnovo (BAR, ms. sl. 327, sec. XVI)[60], *Omiliile lui Ioan Hrisostom* (BAR, ms. sl. 219, sec. XVI)[61] şi *Umilinţa* lui Simeon Monahul (BAR, ms. sl. 312, sec. XVI sau XVII)[62]. Chiar prezenţa unora dintre aceste manuscrise în spaţiul şi timpul mai sus menţionate este discutabilă, câtă vreme localizarea şi datarea lor este declarată, nu şi demonstrată. În plus, manuscrisele datate *secolul al XVI-lea* nu prezintă nicio garanţie că ar fi putut fi accesibile lui Neagoe Basarab (†1521). Fapt notabil, nu s-au înregistrat în Ţara Românească în secolele al XV-lea şi al XVI-lea celelalte surse textologice întrebuinţate de autorul *Învăţăturilor*, cum ar fi *Vechiul Testament, Molitvenicul, Dioptra* lui Filip Solitarul, *Omilia la „Schimbarea la faţă”* şi *Învăţătura pentru facerea de bine şi pentru îngăduială şi aşteptarea lui Dumnezeu* ale lui Efrem Sirul, *Alexandria, Fiziologul, Floarea darurilor, Lemnul crucii, Povestea împăratului Asa, Varlaam şi Ioasaf* etc. Desigur, absenţa acestora poate fi pusă pe seama unor evenimente fortuite (războaie, jafuri, incendii etc.), însă o asemenea explicaţie nu poate înlătura o oarecare îndoială în privinţa existenţei reale a acestor scrieri, înainte de 1521, la Bistriţa şi, eventual, în alte mănăstiri din Ţara Românească.

În final, vom menţiona faptul că Neagoe Basarab a avut, se pare, posibilitatea să citească una dintre sursele *Învăţăturilor*. În 1519, el a cumpărat manuscrisul *Omiliilor* lui Ioan Hrisostom, care aparţinuse lui Maxim Brancovici, şi l-a donat Mănăstirii Curtea de Argeş[63]. Accesul la acest manuscris, el singur, nu poate însă confirma o paternitate.

3. ŞTIRI GREŞITE ŞI INCOMPLETE ÎN CAPITOLUL DESPRE SOLI

Critica internă la care P. P. Panaitescu a supus textul *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab* a relevat, printre altele, necunoaşterea de către autorul scrierii a unor aspecte importante privind ceremonialul primirii solilor[64]. Dan Zamfirescu a căutat să neutralizeze observaţiile istoricului referindu-se la constatările făcute de Virgil Cândea şi Constantin Şerban cu prilejul cercetării capitolului despre soli din

[58] Panaitescu, *Catalogul I*, p. 83–85.
[59] Panaitescu, *Catalogul II*, p. 233–236.
[60] Panaitescu, *Catalogul II*, p. 90,
[61] Panaitescu, *Catalogul I*, p, 401–403.
[62] Panaitescu, *Catalogul II*, p. 60.
[63] Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români şi iugoslavi*, în *Cercetări literare*, III, 1939, p. 156–157.
[64] Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 187–189.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

Învăţături[65]. Ambii cercetători, unanimi în a recunoaşte similitudini între protocolul expus în scrierea parenetică şi protocolul urmat la curtea bizantină, au insistat în expunerile lor pe examinarea sfaturilor date de Neagoe Basarab în privinţa modului în care trebuie trataţi solii, trecând, în schimb, sub tăcere unele din obiecţiile formulate de istoric sau chiar denaturând informaţiile textului analizat[66]. Pentru acest motiv, considerăm că este necesar să reluăm discutarea observaţiilor exprimate de istoric, urmărind, totodată, verificarea autenticităţii lor.

Prima observaţie priveşte găzduirea solului. În *Învăţături* se menţionează: „Şi gazda solilor să nu fie aproape de voi”[67], pasaj care l-a determinat pe P. P. Panaitescu să afirme că ar fi interesant dacă s-ar putea controla „obiceiul ca locuinţa solului să fie neapărat departe de curte (de ce? ca să nu tragă cu urechea?)”[68]. Ce se ştie în prezent referitor la acest aspect? Cu rare excepţii ce provin din Ţara Românească[69], restul soliilor, pentru care deţinem informaţii privind găzduirea, au fost încartiruite în incinta cetăţii de scaun. Relatările despre acest subiect sunt, în general, succinte, neoferindu-ne informaţii prea detaliate. Astfel, solii transilvăneni aflaţi în 1554 la curtea lui Alexandru Lăpuşneanu erau „duşi la locul lor de găzduire”[70]. La fel de imprecisă este şi informaţia potrivit căreia în 1595 la Târgovişte solul polon Lubieniecki era condus de boieri „până la gazdă”[71]. Şi asemenea informaţii vagi întâlnim şi pentru alte solii[72]. Înregistrăm însă şi relatări din care rezultă că găzduirea solilor se făcea în locuinţe frumoase aparţinând boierilor sau dregătorilor de frunte[73]. În sfârşit, alte relatări, puţin numeroase, dar extrem de preţioase pentru clarificarea problemei de faţă, plasează locul de găzduire al solului în proximitatea sau chiar în incinta Curţii domneşti. Se ştie, astfel, că la Suceava fusese construită încă din vremea lui Ştefan cel Mare o casă spaţioasă pe platoul curţii domneşti

[65] Virgil Cândea, *Primul monument al experienţei diplomatice româneşti medievale: Învăţăturile lui Neagoe Basarab*, în *Neagoe Basarab 1512–1521. la 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Ţării Româneşti.* Volum omagial publicat de Societatea culturală „Neagoe Basarab” din Curtea de Argeş, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 314–326; C. Şerban, *La conception impériale byzantine dans le protocole et le cérémonial diplomatique roumain du moyen âge*, în *Byzantina*, vol. 3, Θεσσαλονικι, 1971, p. 297–309 (se va cita Şerban, *La conception imperiale*); idem, *Protocolul şi ceremonialul diplomatic la curtea lui Neagoe Basarab*, în *Neagoe Basarab*, *1512–1521. La 460 de ani de la urcarea sa pe tronul Ţării Româneşti*, p. 59–61 (se va cita în continuare Şerban, *Protocolul*).

[66] Vezi, de exemplu, referirile lui V. Cândea la „citirea mesajului” (*op. cit.*, p. 318) şi la audienţa secretă („urmează deliberarea secretă din sfatul domnesc”, *op. cit*., p. 319), două aspecte de protocol, inexistente în *Învăţături*.

[67] *Învăţăturile, ed. 1970*, p. 266.

[68] Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 188.

[69] Aloisio Griti, în 1532 (*Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, 1968, p. 322, se va cita în continuare CSŢR), contele Camillo Cavriolo, în 1603, şi polonezul Cristofor de Zbaraz, în 1622 (*Călători străini despre Ţările Române*, vol. IV, 1972, p. 321 şi, respectiv, p. 504) au preferat să rămână în taberele pe care şi le-au amenajat.

[70] CSŢR, vol. II, p. 108.

[71] CSŢR, vol. II, p. 495.

[72] CSŢR, vol. IV, p. 501, vol. V, p. 450, 605.

[73] CSŢR, vol. V, p. 139–140, 192; vol. VII, p. 162.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

destinată special găzduirii solilor[74]. La Târgovişte, în 1595, locuinţa solului polon s-a aflat „chiar alături de Curtea domnească”[75], iar la Bucureşti, un secol mai târziu, o casă cu aceeaşi destinaţie se afla în afara palatului domnesc[76]. Ştirile de faţă, dintre care două cunoscute şi de Constantin Şerban, singurele, de altfel, care localizează locuinţa solului în raport cu cea a domnitorului, probează că aceasta se afla în apropierea palatului domnesc.

O altă observaţie a lui P. P. Panaitescu vizează pasajul din *Învăţături* referitor la primirea solilor în audienţa oficială la „2 zile sau 3” de la venire, răgaz motivat în scrierea respectivă prin nevoia solului de a se odihni[77]. Potrivit istoricului „audienţa se făcea fără excepţie cel mai târziu a doua zi”[78]. Deşi acesta nu-şi motivează afirmaţia, ştirile care ne stau la dispoziţie o confirmă întru totul. În 1595, Mihai Viteazul l-a primit în audienţă oficială pe solul polon Lubieniecki chiar în ziua sosirii la Bucureşti[79] şi tot în ziua sosirii la Iaşi a fost primit de Gheorghe Duca solul polon Kobylecki[80]. De regulă, însă primirea în audienţă oficială a solului se făcea în ziua următoare sosirii acestuia, aşa cum se întâmplă în 1563, când Despot-Vodă i-a primit pe solii imperiali[81]. Puţinele abateri de la această regulă de protocol au fost dictate de împrejurări excepţionale, cum s-a întâmplat în 1554, când supărându-se pe solii transilvăneni, Alexandru Lăpuşneanu a amânat cu trei zile primirea acestora în audienţa oficială[82].

O a treia observaţie critică se referă la nemenţionarea în *Învăţături* a scrisorilor de acreditare pe care solul urma să le prezinte domnitorului şi nici a a acelora pe care domnitorul trebuia să le încredinţeze persoanei trimise cu un mesaj oarecare la o curte străină[83]. Prezenţa scrisorilor de acreditare, uzanţă obligatorie în practica diplomatică a vremii, este dezvăluită de relatările solilor străini. La audienţa oficială din 1595 a solilor poloni, Mihai Viteazul „a pus să fie citită cu glas tare”[84] scrisoarea de acreditare a acestora; vezi în acest sens şi relatările altor mesageri străini sosiţi la curţile domnitorilor noştri[85].

În sfârşit, ultima observaţie a istoricului e axată pe absenţa din textul capitolului respectiv a vreunei referiri la audienţa privată, în care se discutau

[74] Radu Popa, *Casa domnească din sec. XV lângă cetatea Suceava*, în *Studii şi cercetări de istorie veche*, XX, 1969, nr. 1, p. 64; Şerban, *Protocolul*, p. 56.

[75] CSŢR, vol. III, p. 495.

[76] Şerban, *La conception imperiale*, p. 306–307.

[77] *Învăţăturile, ed. 1970*, p. 266.

[78] Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 188

[79] CSŢR, vol. III, p. 495.

[80] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*. Bucureşti, Editura Academiei, 1983, p. 276; cf. CSŢR, vol. II, p. 119: primirea solului polon Erasm Otwinowski de către Alexandru Lăpuşneanu în aceeaşi zi (19 iulie 1557) în care a sosit la Iaşi.

[81] CSŢR, vol. II, p. 235.

[82] CSŢR, vol. II, p. 107–108.

[83] Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 189.

[84] CSŢR, vol. III, p. 495.

[85] CSŢR, vol. III, p. 161, 245, 277, vol. V, p. 192–193.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

probleme strict confidenţiale ce nu puteau fi abordate în audienţa oficială[86]. Audienţa privată sau, cum mai este denumită, audienţa secretă putea avea loc imediat după audienţa oficială, aşa cum s-a întâmplat, de exemplu, la întâlnirea dintre Constantin Şerban şi Clas Brorsson Ralamb în 1657[87] sau în orice altă zi din perioada în care solii se aflau în cetatea de scaun. S-au înregistrat audienţe secrete ţinute în cursul după-amiezii (în 1598, între Mihai Viteazul şi solii imperiali)[88] şi chiar noaptea (în 1533, între Vlad Vintilă şi Petre Opalinski)[89]. Durata lor varia, în funcţie de importanţa problemelor discutate, de la o jumătate de oră[90] la câteva ceasuri[91]. Nu ne sunt cunoscute regulile de protocol urmate de domn şi de sol în timpul acestor audienţe secrete. Ştim, totuşi, că în 1533 solul l-a găsit pe Vlad Vintilă aşezat pe scaun cu însemnele puterii (sabia şi buzduganul), iar la picioare cu doi câini[92]. Mai târziu, spre sfârşitul secolului al XVII-lea, atmosfera era mai puţin protocolară. Contele Marsigli notează că, în audienţa particulară pe care i-a acordat-o Constantin Brâncoveanu în 1691 amândoi au stat „turceşte pe perne", delectându-se în timpul discuţiilor cu „cafea şi tutun"[93]. În mod obişnuit la audienţa secretă participa şi un interpret, de regulă o persoană de încredere a domnitorului. În 1589, la audienţa secretă acordată de Mihai Viteazul comisarilor imperiali, interpretul a fost Ioan Racz[94], iar în 1657 discuţiile confidenţiale dintre Constantin Şerban şi Clas Brorsson Ralamb s-au desfăşurat prin intermediul celui de la doilea logofăt (Udrişte Năsturel)[95]. S-au înregistrat şi audienţe particulare în care discuţiile s-au purtat fără interpret, cazul audienţei din 1533 dintre Vlad Vintilă şi Petre Opalinski[96] sau al celei din 1648 dintre Vasile Lupu şi Ioan Kemeny (cel din urmă ştia româneşte)[97]. Ţinând seama de aspectele prezentate ar fi fost de aşteptat să aflăm în capitolul despre soli şi unele referiri la audienţa secretă.

Criticile formulate de P. P. Panaitescu la adresa felului în care este înfăţişată primirea solilor la curtea lui Neagoe Basarab sunt, cum s-a putut observa, perfect îndreptăţite. Informaţiile greşite ori cele lacunare din capitolul despre soli nu pot primi o explicaţie mulţumitoare din partea celor care susţin că *Învăţăturile* sunt alcătuite de Neagoe Basarab.

[86] Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 188.

[87] CSŢR, vol. V, p. 610. De asemenea, în 1700 Antioh Cantemir şi solul polon Rafael Leszczynski au trecut din audienţa oficială direct în audienţă secretă (CSŢR, vol. VIII, p. 168).

[88] CSŢR, vol. IV, p. 19.

[89] CSŢR, vol. I, p. 341.

[90] CSŢR, vol. VIII, p. 168.

[91] CSŢR, vol. IV, p. 99; vol. VIII, p. 56.

[92] CSŢR, vol. I, p. 341.

[93] CSŢR, vol. VIII, p. 56.

[94] CSŢR, vol. IV, p. 99.

[95] CSŢR, vol. V, p. 610.

[96] CSŢR, vol. I, p. 341.

[97] CSŢR, vol. V, p. 140.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

4. CE DEZVĂLUIE UNELE PARTICULARITĂŢI LEXICALE DIN TEXTUL SLAVON AL *ÎNVĂŢĂTURILOR?*

În 1947, E. Turdeanu constata că „le texte slave des Conseils renferme de solécismes qui caractérisent un Roumain et présente des aspects de langue du XVIe siècle, plus vraisemblablement de la prèmiere moitié du siècle”[98]. Greşelile de limbă strecurate în textul slavon care puteau fi puse în seama unui român erau reprezentate de câteva cuvinte româneşti (*credinciar, curtean, lefeciu*), aduse ulterior în discuţie, îndeosebi de sprijinitorii paternităţii lui Neagoe Basarab. Pentru aceştia, prezenţa unor românisme în textul slavon al *Învăţăturilor* nu se putea datora decât domnului român. O examinare a lor mai atentă, pe care o vom întreprinde în continuare, conduce la o cu totul altă concluzie.

credinciar: **ꙗко въмѣстите ѡ(т) тѣ(х) слоугъ въ ваше лафачїе, въ спатареи ли вкрєдинчѣре** „să aşezaţi dintre aceste slugi între lefegiii voştri, între spătari sau între credinciari”[99]. Constatând că în acest pasaj, *credinciar* înlocuieşte cuvântul *cupar*, P. P. Panaitescu afirma că în organizarea Ţării Româneşti n-au existat *cupari* şi *credinciari*, ci numai *paharnici*[100]. În replică, Dan Zamfirescu a susţinut că atât în Ţara Românească, cât şi în Moldova numele dregătorului care gusta vinul din cupa domnului pentru a vedea că nu este otrăvit era cel de *paharnic*, iar *credinciar*, cuvânt de origine latină, este „o construcţie ce aparţine, evident, cuiva familiarizat cu viaţa de la curte, care cunoştea rolul paharnicului şi gestul prin care el probează *credinţa*, adică faptul că vinul e curat. Argumentul probează, astfel, exact contrariul”[101]. Dreptatea este totuşi de partea istoricului, căci dacă în ambele ţări, *paharnicul* a fost dregătorul în grija căruia s-a aflat băutura domnului şi aprovizionarea pivniţelor domneşti, în schimb *credinciarul* (<*credinţă + ar)* a desemnat, şi numai în Moldova, pe micul dregător aflat în subordinea *cuparului* (cum i se mai spunea ajutorului de paharnic)[102]. Prin urmare, dregătoria de *credinciar* nu a caracterizat organizarea aulică a Ţării Româneşti.

curtean: **а дроугыи малїи коуртаны, аще и побѣгнѫть, не врѣжите, ниже скръбите ѡ нихъ** „Iar ceilalţi curteni mici, chiar dacă vor fugi, nu vă îngrijaţi, nici vă întristaţi din pricina lor”[103]. În acest pasaj, prin *curteni* se înţeleg slugile domneşti, oşteni de la ţară, aparţinători unei curţi domneşti, care în vreme de război

[98] Émile Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris, 1947, p. 107.

[99] G. Mihăilă, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul spu Theodosie*. Ediţie facsimilată după unicul manuscris păstrat. Transcriere, traducere în limba română şi studiu introductiv de... Cu o prefaţă de Dan Zamfirescu. Bucureşti, Editura Roza Vânturilor, 1996, p. 270–271 (se va cita în continuare, Mihăilă, *Versiunea originală*).

[100] Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 187.

[101] Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 126–127.

[102] DA, s.v. *credincier*.

[103] Mihăilă, *Versiunea originală*, p. 318–319.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

formau baza oastei propriu-zise. Cu acest sens, potrivit atestărilor din dicţionare, cuvântul a fost întrebuinţat în epoca veche numai în textele moldoveneşti[104]. *Curteanii* din *Foletul Novel* („Închisoarea unui obraz întristează o curte şi aşişderea, boala unui prinţep curteanii săi”)[105], ca şi verbul *curteni* „a se închina” din aceeaşi scriere[106] dovedesc că acest cuvânt circula şi în Ţara Românească[107]. În privinţa notării lui ѧ (**коуртаны**), avem a face cu o inadvertenţă grafică şi nicidecum cu un fonetism real (durificarea lui *t*, după care *ęa* > *a,* ca în *aştaptă, botază, starpă*).

lefeciu „oştean plătit, mercenar” (vezi, mai sus, citatul) a fost discutat în cursul polemicii iscate de problema paternităţii lui Neagoe Basarab. Plasând alcătuirea *Învăţăturilor* în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, P. P. Panaitescu a susţinut că „lefegii în vremea lui Neagoe erau puţini sau deloc; vremea armatelor de mercenari începe abia la sfârşitul veacului al XVI-lea şi este în toi în cel următor”[108]. Opinia istoricului nu a fost acceptată de N. Stoicescu, care a semnalat încercarea lui Vlad Ţepeş de a recruta „viteji” din Transilvania, cărora le promitea că îi „va hrăni şi milui” ca pe propriile slugi[109]. La rândul său, Dan Zamfirescu a invocat exemplul lui Petru Rareş care ţinea în soldă 3000 de ostaşi călări[110]. Cuvântul *lefeciu* reproduce varianta cu păstrarea lui *č* etimologic, întâlnită la scriitorii din Moldova, atât în trecut (Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Spătarul, Ioan Neculce), cât şi într-o epocă mai recentă (Costache Negruzzi, Vasile Alecsandri)[111]. În Ţara Românească, pe lângă varianta etimologică a cuvântului[112], a fost înregistrată şi varianta nouă cu *ğ*[113]. Totuşi, grafia **лафачїє**, în care notarea celor doi ѧ s-a datorat foarte probabil influenţei cuvântului polonez *lafa* „leafă”, poate fi atribuită mai curând unui moldovean decât unui muntean.

[104] DA, s.v. *curtean*; cf. şi *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*. Text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1979, p. 169–170.

[105] Emil Vârtosu, *Foletul Novel calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu 1693–1704*, Bucureşti, 1942, p. 154.

[106] *Ibidem*, p. 50; cf. acelaşi verb şi în *Letopiseţul cantacuzinesc* (vezi *Cronicari munteni*. Ediţie îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu, Bucureşti, Editura pentru Literatură, I, 1961, p. 206).

[107] Documentele din Ţara Românească înregistrează localităţi denumite *Curteani* (*Documenta Romaniae Historica*, B. *Ţara Românească*, vol. XXXVII, 2013, p. 632, nr. 522 şi vol. XXXVIII, 2009, p. 221, nr. 212) şi persoane deţinând calificativul *Curteanul* (*ibidem*, vol. XXX, 1998, p. 317, nr. 264 şi vol. XXXIV, 2002, p. 186 şi 195, nr. 209 etc.). Nu ştim însă dacă aceste cuvinte pot fi puse în legătură cu modul de organizare al curtenilor, care depindeau de anumite curţi domneşti.

[108] Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 187.

[109] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 25.

[110] Zamfirescu, *Neagoe Basarab*, p. 126.

[111] DLR, s.v. *lefegiu*; Herodot, *Istorii*. Ediţie îngrijită de Liviu Onu şi Lucia Şapcaliu, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, p. 25, 61, 301 etc.; N. Iorga, *Două povestiri istorice româneşti*, în N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, IX, Bucureşti, 1905, p. 209.

[112] Vezi *Cronica anonimă despre Brâncoveanu*, în *Cronicari munteni*, II, p. 300.

[113] Vezi *Letopiseţul cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*, I, p. 173.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

Dintre cele trei cuvinte româneşti examinate, *credinciar* a fost atestat în epoca veche numai în Moldova, iar *lafaciu* pare compatibil cu o persoană provenind tot din aceeaşi regiune. Prin prisma acestei constatări autorul *Învăţăturilor* nu a putut fi Neagoe Basarab sau o altă persoană originară din Ţara Românească[114], ci mai mult ca sigur un moldovean. Profilul acestuia este cel al unui călugăr erudit, admirator al domnului român[115], care va fi beneficiat de sursele textologice necesare elaborării scrierii respective în vreo mănăstire de la Muntele Athos sau poate chiar din Moldova; în acele vremuri, ţara de dincolo de Milcov era deţinătoarea unei producţii literare în limba slavonă cu mult superioară, sub raportul diversităţii şi al cantităţii, celei existente în Ţara Românească[116]. Ar fi prematur să încercăm în prezent identificarea acestui călugăr moldovean, ajuns în împrejurări necunoscute în Ţara Românească, câtă vreme nu cunoaştem data alcătuirii *Învăţăturilor*. Convingerea unora că această realizare literară se plasează înainte de septembrie 1521 nu mai are acum nicio justificare, când ştim că Neagoe Basarab nu a putut fi autorul ei. Pentru a putea face un pas înainte în această chestiune, avem nevoie de o datare corectă a manuscrisului sofiot, singurul care conservă vechea versiune slavonă a scrierii. Potrivit lui G. Mihăilă, manuscrisul respectiv ar data filigranologic din perioada 1520–1529 şi ar reprezenta copia oficială realizată curând după alcătuirea *Învăţăturilor*[117]. Rezumându-se a ne comunica rezultatul investigaţiei sale, autorul nu precizează nicăieri dacă variantele de filigran de pe hârtia manuscrisului de la Sofia sunt identice sau, dimpotrivă, asemănătoare cu cele comparabile din catalogul lui Ch. Briquet[118]. Se ştie prea bine că o datare corectă a unui text cu ajutorul filigranelor se întemeiază pe comparaţia unor variante de filigran identice, adică a unor variante care coincid perfect sub aspectul formei şi al poziţiei pe coala de hârtie.

[114] Vezi ipotezele exprimate, la date diferite, de Petre Ş. Năsturel în legătură cu autorul *Învăţăturilor*: arhimandritul Iosif de la Mănăstirea Curtea de Argeş (*Învăţăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisaniilor de pe biserica mănăstirii de la Argeş*, în *Mitropolia Olteniei*, X, 1960, nr. 1–2, p. 12–23) şi, respectiv, Harvat din Grozeşti, mare logofăt (1514–1522), de origine croată (*Rebondissements du prince de Valachie Neagoe Basarab à son fils Théodose*, în *Omagiu: Virgil Cândea la 75 de ani*, Bucureşti, 2002, p. 49–56.

[115] Russo, *Învăţăturile*, p. 41;Russo, *Pseudo-Neagoe*, p. 3–4; Panaitescu, *Învăţăturile*, p. 156 ş.u.

[116] Ion-Radu Mircea, *Din trecutul vechii culturi scrise în Moldova*, în *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol*", tomul XXX, 1993, p. 42 ş.u.; Alexandru Mareş, *Moldova şi cărţile populare*, în *Floarea darurilor*. In memoriam Ion Gheţie. Volum îngrijit de Violeta Barbu şi Alexandru Mareş, Bucureşti, 2006, p. 139–155.

[117] G. Mihăilă, *Date noi despre originalul slavon al „Învăţăturilor lui Neagoe Basarab" şi critica unor ipoteze neîntemeiate*, în volumul autorului *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 329; cf. Mihăilă, *Originalul*, p. 59: „manuscrisul poate fi datat în prima jumătate a sec. al XVI-lea, mai exact, în ultimii ani ai domniei lui Neagoe Basarab († 15 septembrie 1521) sau curând după aceea".

[118] Vezi critica acestei datări pe care am exprimat-o în LR, XXII, nr. 2, p. 176.

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)

LE PROBLEME DE LA PATERNITÉ DES ***ENSEIGNEMENTS DE NEAGOE BASARAB A SON FILS THEODOSE.*** *CONSIDERATIONS PHILOLOGIQUES*

(Résumé)

Les *Enseignements de Neagoe Basarab à son fils Théodose*, réunissant de nombreuses sources appartenant au domaine religieux, ne sont pas l'oeuvre de Neagoe Basarab, comme le réclament certains auteurs, parmi lesquels Dan Zamfirescu et G. Mihăilă. Les tentatives de ceux-ci de prouver la culture théologique de Neagoe Basarab sont fondés sur des arguments contestables. D'ailleurs nous n'avons pas la certitude qu'a l'époque dans les monastères de la Valachie se trouvaient toutes les sources textuelles des *Enseignements*. L'auteur de cette oeuvre littéraire a été probablement un moine cultivé, admirateur de Neagoe Basarab, qui ne connaissait pas certains aspects importants du cérémonial diplomatique concernant la réception des ambassadeurs. D'après les particularités lexicales roumaines glissées dans le texte slavon des *Enseignement*, le moine respectif etait d'origine moldave.

Cuvinte-cheie: paternitate, Neagoe Basarab, ceremonialul primirii solilor, autor moldovean.

Mots-clès: paternité, Neagoe Basarab, cérémonial concernant la réception des ambasadeurs, auteur moldave.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A31561 © 2019 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 12:06:50 UTC)